

MELIKA SALIHBEG BOSNAWI

TRI NIŠANA

Uz obljetnice smrti tri muslimanske književnice:

Nafije Sarajlić (1893-1970)

Habibe Stočević (1854-1890)

Umihane Čuvidine (1795-1870)

Bojim se da kasnim. Dženaze su davno minule, a do mene tek dopiru mirisi oslobođenih duša. Bože, hoću li ikada stići na vrijeme? Minule su dženaze, i nije na žensku da ih sustiže. A i kako bih? Mezari, osim ovog možda svježijeg na Barama, davno su se poravnali. Onaj na Hridu, i onaj još dalje, u Carigradu. Kasno je da ih sad oblijećem. A mogla sam, da sam samo malo prije znala, stići na vrijeme. Da sam išla utrtom stazom, ili da se nisu stidjeli da me njom upute, ili da su htjeli, ili da su znali... Ali kud bi me odvelo to gonetanje! Možda je baš ovo pravo vrijeme, i moje vrijeme. Sjedim, zato, zamišljajući. Kroz okruglinu ovog desetljeća hiljadu devetsto

osamdesete pune godine prozirem magline sjećanja. Ne moga, već onog koje mi sačuvaše knjige. Godine i knjige.

Uspinjem se polako i umorno, ali sa i samoj mi čudnom upornošću, uzvodno, duž rijeke, put izvoru, nazirući tamo s desna visoki Hrid i na njemu Umihanu Čuvidinu, ostavljajući za leđima, s lijeva, Bare, još uvijek otvorenu ranu na zemljinu šaru (i u mome srcu), i na njima Nafiju Sarajlićevu, i negdje naprijed, naprijed ka istoku još zagrcnuto sjećanje na nedavni posjet Stambolu i u njemu Habibu Stočeviću. Probijem se tako kroz vrijeme. Prolaze pored mene, redom, tri dženaze. Mirišu oslobođene duše. Gledam kako se iz vremena, jedan po jedan, uzdižu tri bašluka, tri sudbine k'o tri nadgrobna kamena, tri male knjige k'o tri okrugle halke na vratima kroz koja sam i sama morala da uđem. One hiljadu devetsto i sedamdesete, godine moga književnog početka i Nafijina životnog kraja. Kao da je bilo jučer. Samo jedno desetljeće, samo kao jedan korak u jučer.

NAFIJA SARAJLIĆ. U istome ovom mom rodnom gradu 1893. rođena u kući Avdage Hadžikarića, čovjeka koji je u imperativu Slova

vjere glede traženja znanja jednako za svakog Božijeg roba našao snagu, školujući pet kćeri, u borbi protiv sablazni čaršijskog ogovaranja. Ta dva jaka oslonca, pravilno poimanje Vjerezakona, koji samo neznatno i samo u ritualu razlikuje dužnosti i prava muškaraca i žena, i pravilna primjena tog zakona u liku oca-pedagoga dali su prve poticaje i prva ohrabrenja. Kao svršena učiteljica, Nafija Hadžikarić, kasnije Sarajlić, posjedovala je intelektualizam koji u njeno doba, zacijelo, nije zaostajao za ovim diplomiranim u današnjim vremenima. No, biljeg intelektualca Nafija nije nosila samo svjedodžbom učiteljskog obrazovanja.

Pojavom *Tema*, kratkih književnih zapisa u *Zemanu* i *Biseru* javila se i je u našoj literaturi i prva Muslimanka prozni pisac. Ali ne i ženska proza. Jedrom i britkom mišlju intelektualca-pisca zasjenila je Nafija Sarajlić namah većinu svojih suvremenika. Početak je stoljeća. Do djevojčina doma i intelekta dospijevaju u valovima i opojnošću dalekog, novog i boljeg vijesti iz «kulturnog svijeta». A ovom se žurilo, kao i Nafiji, pred čijim očima je drijemala još neosviješčena sarajevska čaršija. I Nafija je, kao i taj daleki svijet

kulture i napretka, bila budna i žurna. Ne sluteć' još u tom času da neće dugo ni ta njena književna ni ta tamo-svjetska žurba. Ili bar da neće na dobro. Uskoro će svjetska historija zabilježiti prvi sveopći rat, a književna historija posljednju od Nafijinih *Tema*.

U svom kratkom književnom radnom vijeku, u periodu od 1912. do 1918. kada objavljuje u pomenutim časopisima, ova naša žena znatiželjna duha i slobodna, ženskim kompleksom nesputana, pera bilježi neuobičajeno modernom sintaksom, tematikom i mišlju crtice iz života njena vremena. Blagom ironijom istinskog intelektualca i vizionarstvom nadarena pisca koji ne sanjari, ne dotrajava, već se buni i upozorava. «Čovjek ne mirujel!» - primjećuje Nafija u svom zapisu «Jedan čas». «I zrak savladava da mu prenosi glase po svijetu, diže se u oblake i iz visina prijeti s ratujućim flotama jakom neprijatelju na mir, a slabijem na posluh.» Juri taj «kulturan svijet» željeznicama, morima, nebesima, piše ona, dok u njenoj kasabi, u isti mah, prolazi jedan beskrajno dug čas slomljene volje osiromašena djevojčeta, zarazne tjeskobe zanatlije koji ulud izgleda svoga kupca, komociji sviknuta mala

trgovca, ututanj prolazi jedan čas hodžine dosade bez šale ili zapisa, i još više ututanj prolazi jedan čas dokolici više no radu sklona njena školovanog sugrađanina. «Pa će možda i nas ćušhati nogama, ako već jednom ne pokrenemo mašinerije svoga života, koje dugo hrđaju zapuštene, razbataljene i koje će sve više hrđati, ako se s malo truda i volje ne priprave na kretanje.

Nemamo brzih odluka...

A na njih čeka samo jedan čas.»

Bila je Nafija, u svom sedamdeset-sedmogodišnjem životnom vijeku svjedokom buđenja tog njenog uspavanog, letargičnog sugrađanina i zemljaka, ali začudo, uporedo sa tim buđenjem na koje je pozivala svojim *Temama* gasla je njena vlastita književna poruka. Iz kojih li razloga, zbog kojeg ljudskog ili sudbinskog «hira»? Da li zato što je ova inteligentna književnica tako brzo postala svjedokom kuda je odvela pretjerana užurbanost i budnost «kulturalna čovjeka» u dva skora Svjetska rata, što je istom onom sposobnošću prodornog zapažanja otkrila kako zajedno s tom hitnjom za neodložnim poslovima ta svjetina «žurnija u misli, nego što su to brza vozila pod njom», sapinjući zemlju i gospodareći njom, dopušta da je ista ta

žurba i samu proguta? Da li je moglo intelektualnom i književnom Nafijinom instinktu izmaći, u toj opijenosti novim, bržim ... prijeteće zaboravljanje onoga što je to duša? Je li mogla ne naslutiti da ću ja pola stoljeća iza njenih *Tema* zapisivati neurotičnu prozu tipičnog mladog čovjeka ovoga doba. I kao što je ona pozivala nekoć na žurbu, s pravom budući uspavanu misao i volju Bošnjaka njena mladalačkog doba, tako i ja s pravom žudim danas jedan trenutak počinka. Ali nije na umjetnosti da traži pravu mjeru života. Zlatna je sredina posao mudrih i filozofa. Njeno je da traži ono još moguće iznad života, i ono najviše od života.

Ili je Nafijina književna sudbina bila žrtvom sudbine udate žene i majke kojoj umire prva kćerka. Ne bi li bila odveć uprošćena sociologiziranja o ženi-piscu, muslimanskoj ženi-piscu, majci-piscu. Ta sudbina ne razlikuje se mnogo od sudbine mojih suvremenica, štoviše ova je još teža za dodatni atribut zaposlene žene i majke i pisca. Hoćemo li naslutiti razloge preranog Nafijina književnog umiranja u priči «Mlijeko» njena muža, književnika Šemsudina Sarajlića? No, skrovite su i odveć časne niti

intimnih sudbina da bi ih se drznula olahko raspremati ova moja prigodna podsjećanja. Nešto je ipak iz tog Nafijina književnog života ostalo što me jako tišti. Jedna smrt koja ne mora i ne bi smjela da se događa. Od tih davnih godina 1918. kada se zbog rata odlaže predviđeno tiskanje Nafijinih *Tema* u izdanju Bekira Kalajdžića u Mostaru ova naša prva Muslimanka-žena-prozni pisac ostala je sve do danas bez svoga izdavača. Jedan raritetni svezak od dvadesetak *Tema* čeka nekog svoga književnog historika. A ovi su kao kopači zlata. Ispirajući zemlju ni sami još uvijek ne slute koliki će i kako sjajan grumen zlata naći u talogu svojih sita. Mnijem da će se jednog dana jedan od njih, i s njim jedan izdavač, i s njima čitava naša literatura, obogatiti sjajnim, mada omanjim, grumenom dragocijenog metala što nam ga je ostavila, tiho i nenametljivo umrijevši godine 1970, tu među nama, Nafija Sarajlićeva.

Moram krenuti dalje. Napustiti u vremenu ovaj bijeli nišan koji mi se prvi ispriječio na stazi put izvora. Deset godina, odveć svjež humak da bi utonuo u mrak zaborava. I tješi me misao da je ovo doba budnih, šansa «kulturalna čovjeka». Pružam korak još dalje u vrijeme, devet koraka

naprijed u tu bašču, devet desetljeća, sve tamo do 1890.

HABIBA STOČEVIĆ. Godine 1845. u Stocu obradovala je svojim dolaskom na svijet oca Ali-pašu Rizvanbegovića Stočevića. Istog onog Ali-pašu sudionika i svjedoka burne historije Bosne i devetnaestog stoljeća, kojeg već pozna naša školska i historijska naobrazba. Ali i istog onog Ali-pašu Rizvanbegovića Stočevića koji obilazi oglavačku tekiju šejha Abdurrahmana Sirrije dajući dokaze posluha uzorna mûrida. Ali kojeg ne poznaje, na žalost, naša književna ni filozofska enciklopedika. Moja ruka i u ovom trenutku teško odolijeva da se ne povede za mišlju ovog mistika i pjesnika koji je u kulturnim sredinama Istoka bio poznat i cijenjen još prije više od jednog stoljeća.

Životna i književna sudbina ove kćeri slavnog oca prijeporna karaktera nudi mi više mogućnosti zamišljaja no pouzdanih obavještenja. Nakon smrti Ali-paše, saznajem iz Isakovićeve *Biserja*, a ovaj od Savfet-bega Bašagića, progonjena obitelj sklanja se, zajedno sa Habibom, najprije u Sarajevo, a potom u sjenu carigradskih minareta.

Pišu da je iza ove pjesnikinje, koju evo rišem kroz gust jašmak što ga je preko nje prebacilo vrijeme i ljudski nemar, ostao čitav *Dîwan* spjevan na turskom jeziku. Sve što je doteklo do mene iz te zbirke iskićenih djevojačkih stihova jest jedan jedini *Gazel* iz pomenuta *Biserja*. Habiba Stočević pripada onom još nesagledanom mnoštvu naših pjesnika orijentalnog jezičkog izraza do čijeg djela dolazimo samo milošću institutâ ili pojedinačnih jezičkih stručnjaka. Sa kakvom zavišću gledam u one bejtove – kućice od dva stiha, forme orijentalnog pjesništva, uspijevajući samo da vlastitim pjesničkim titrajem gonetam njihovu sadržinu i zvučanje iz začudne likovnosti grafije arapskog pisma. Hoće li uvijek biti tako? Da je malo orijentalista-pjesnika i još manje pjesnika-orijentalista. Pamtim samo Musu Čazima Čatića i Mirzu-Savfeta koji su sretno spojili u svome peru biće pjesnika i umješnost poznavaoaca orijentalnih jezika. Ili će pjesnici i znalci odlučiti zajedno skloniti tu branu iza koje će oslobođeno poteći obilje voda koje poznajemo uglavnom još samo zbirnim imenom – *književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*. Kako inače da saznam o čemu je još i kako je još pjevala Habiba Stočević u

svome *Divanu*, osim ovog lamenta prevarena djevojčeta odbjeglog u svijet iz stolačkih avlija. Moja je želja za znanjem jača od svakog sarkazma. Što ne bih bila spremna učiniti da mi i ovaj nišan zablista u svoj svojoj bjelini koju mi skriva, u ovom mom zamišljenom putu kroz vrijeme, nepočupan korov i trava, slobodno ničući oko Habibina bašluka već punih devedeset godina.

Moram u istoj ovoj okrugloj godini još koji korak dalje. Sto i deset godina dublje u vrijeme kada su istim ovim sarajevskim sokacima, kojima je, kako piše jedan beščutan novinar, *napokon odzvonilo*, odjekivale djevojačke pjesme i zakletve na vjernost mladića pred pohode u vojne. Nazirem kroz te slike stidljivih sjećanja jedan nišan, bijel nišan sa sitnim bojažljivim slovima:

UMIHANA ČUVIDINA. Prva pjesnikinja Muslimanka na našem jeziku. Rođena oko 1795. u Sarajevu, na Hridu, i položena u grob na istom tom Hridu 1870. godine proživjela je Umihana svoj sedamdesetpetogodišnji djevojački život. Pjevajući i tugujući, vjerna uspomeni zaručnika Muje Čamdži-bajraktara, poginulog u boju pod Loznicom. Taj boj i skrita ljubav stidna djevojčeta bili su ono nadahnuće po kojem je Umihana

Čuvidina ušla u književnost naših naroda. Obrazli, kako je to bilo svojstveno talentiranom duhu našeg narodnog pjevača.

Ni ova pjesnikinja, ni njena jedino joj sa izvjesnošću atribuirana pjesma «Sarajlije idu na vojsku protiv Srbije» (1813) ne dijele sudbinu njenih literarnih nasljednica o kojima sam maločas govorila. Umihana, svojim alhamijado-književnim začetkom u povijesti naše literature međ' ženama, probudila je zanimanje većeg broja književnih historika. Ne treba mi, pred ovim bijelim i svijetlim kamenom pod gajem na Hridu, dok gledam kako i danas, k'o Umihana nekad, proleprša treperavo i stidno neka djevojačka pjesma na ustima, ne treba mi ni da žalim niti da se nadam. Bar u pogledu mjesta Umihane Čuvidine među spomenicima književnih prvijenaca bez čijeg traga u vremenu ne bi tako slobodno treperila riječju i pjesmom ni moja današnja duša.

Vrijeme je da završim put. Kad bi putu bilo kraja, i kad bi meni bilo dosta putovanja! Jer, hodajući kroz ovih sto i deset godina, s lijeva i s desna jedne rijeke života i bezbroja književnih rukavaca promicale su pored mene nevidljive ali

po mirisu prepoznatljive dženaze tolikih mojih bezimenih prethodnica. Među njima jedna koja i moju savjest pritiska. Vraćam se da ga podignem, taj zakašnjeli bašluk kada više nema ni groba, a na njem, vidim odjednom, sama svojom rukom ispisuje svoje ime moja nana Ćerima. I ispod imena ona tri stiha, jedina koja pamtim sa njenih usta i koja sam već tada slušala da pjevaju kao narodna. Tri zapamćena stiha moje nane, Trebinjke Ćerime Karamehmedović, iz tužaljke koju je spjevala očekujuć' nevoljene svate konjičkog udovca, bega Prohića.

Moj pendžeru, moj grki čemeru

Sladi si mi bio od šćera

A sad si mi grči od čemera

Pričala mi je, o nepouzdana pameti djeteta, da to nije bila jedina ali jest' bila posljednja pjesma koju je spjevala.

Sad kad sam ipak već pri kraju puta iznenadi me vlastita misao – možda sam i krenula na ovo putovanje iz ranije neslućenog osjećanja duga prema onoj koja mi je bila i najbliža. U kojim li se dubinama naših duša začinje svaki naš korak. O izgubljena u Vremenu, tužna, plemenita moja nana Ćerima! Jedna od ko zna kolikog broja žena-

pjesnikinja koje, budući bez svoga pismena, nikada neće zabilježiti ni jedna književna historija. Eto dokaza da prava historija nije ona koja se zapisuje već ona koja se krije u zakucima naših sjećanja da bi ko zna kada i kojim povodom iznila iz nas ko nov nišan, ko usklik, ko pjesma. Da stane uz bok ova tri, i ne samo u povodu obljetnica.

(Ovaj tekst objavljen je pod prezimenom Salihbegović, i pod uredničkim naslovom TRI SUDBINE, u reviji ODJEK, br. 19, oktobra 1980, zahvaljujući isključivo njenom glavnom uredniku, gosp. Čedi Kisiću, koji se drznuo na to usprkos političke odmazde koja je upravo bila lansirana protiv ovog autora).